

Lle'r Gymraeg yng ngweithiau Charles Edwards¹

Dewi Alter

Cyflwynwyd: 23 Medi 2021; Derbyniwyd: 11 Mai 2022

Crynodeb: Mae'r erthygl hon yn archwilio lle'r Gymraeg yng ngweithiau Charles Edwards, ymneilltuwr a Phresbyteriad a oedd ynghlwm wrth rai o brif fentrau Cymraeg ail hanner yr ail ganrif ar bymtheg. Dadleuir bod y Gymraeg yn bwysig i Edwards, ac na ddefnyddiai'r iaith am resymau pragmataidd yn unig. Gwerthfawrogi'r Gymraeg mewn fframwaith Protestannaidd a oedd yn pwysleisio'r rhyngddibyniaeth rhwng crefydd, iaith a llenyddiaeth, a dysg. Mae'n dyrchafu'r Gymraeg fel iaith hynafol, ddysgedig, a chain a chanddi gysylltiadau ag ieithoedd eraill o bwys fel yr Hebraeg a Groeg yn ei glasur *Y Ffydd Ddi-ffuant* (1667, 1671, 1677) a'r *Hebraismorum Cambro-Britannicorum Specimen* (1675), testun nad yw wedi derbyn gymaint o sylw â hynny.

Allweddeiriau: llenyddiaeth Gymraeg; yr ail ganrif ar bymtheg; Cristnogaeth; y Gymraeg; Charles Edwards; y cyfnod modern cynnar; dysg.

The Welsh language in the works of Charles Edwards

Summary: This article assesses the significance of the Welsh language in the works of Charles Edwards, a nonconformist and a Presbyterian who played a role in some of the most significant Welsh language ventures of the second half of the seventeenth century. It is argued that the Welsh language is important to Edwards, and that he did not use it for pragmatic reasons alone. He appreciates the Welsh language in a Protestant framework that emphasises the interdependency of religion, language and literature, and learning. He elevates the Welsh language as an ancient, learned, and eloquent tongue that has connections to other important languages like Hebrew and Greek in both his classic work *Y Ffydd Ddi-ffuant* ['The Unfeigned Faith'] (1667, 1671, 1677) and the *Hebraismorum Cambro-Britannicorum Specimen* (1675), a text that has not received much attention.

Key Words: Welsh literature; the seventeenth century; Christianity; the Welsh language; Charles Edwards; the early modern period; learning.

¹ Hoffwn nodi fy mod yn ddiolchgar i Dr Siwan Rosser, Dr Cathryn Charnell-White, Dr David Callander a'r Athro E. Wyn James am eu sylwadau gwerthfawr.

Mae degawdau olaf yr ail ganrif ar bymtheg yn prysur droi'n fwll yn ein hysgolheictod: ac eithrio'r astudiaethau ar Morgan Llwyd a Charles Edwards, mae'r trafodaethau am y cyfnod hwn ers hanner canrif yn gymharol brin, yn arbennig yn y Gymraeg. Bwriad yr erthygl hon yw ceisio ennyn diddordeb o'r newydd yn y cyfnod, gan archwilio lle'r Gymraeg yng ngweithiau Charles Edwards, ymneilltuwr Presbyteraidd ac awdur y llyfr hanes *Y Ffydd Ddi-ffuant*, a gyhoeddwyd mewn tri argraffiad yn 1667, 1671, ac 1677. Bydd yr erthygl hon yn dadlau bod lle pwysig i'r Gymraeg yng ngweithiau Edwards. Gwnaeth Edwards a'i debyg gyfraniad aruthrol i lenyddiaeth Gymraeg, a dadleua Eryn M. White y byddai llenyddiaeth Gymraeg brintiedig y cyfnod yn llawer tlotach hebbynt (2012: t. 171). Dadleuir yma iddo gredu bod y Gymraeg yn arwyddocaol mewn fframwaith Protestannaidd a oedd yn pwysleisio'r rhyng-gysylltiad rhwng crefydd, iaith (gan gynnwys llenyddiaeth), a dysg.

Mae trafodaethau ar y Gymraeg ar ddiwedd yr ail ganrif ar bymtheg yn gymharol brin. Ceir astudiaethau ar agweddau at y Gymraeg rhwng 1540 a 1640 gan Brinley Jones yn *The Old British Tongue: The Vernacular in Wales* (1970), a chafwyd dadansoddiad cyfoethog o syniadaeth ieithyddol yng Nghymru y ddeunawfed ganrif yng nghyfrol Caryl Davies, *Adfeilion Babel* (2000). Mae'r ddwy astudiaeth yn dadlau y bu ymlyniad at y Gymraeg yn nodwedd amlwg o drafodaethau ar yr iaith a phwysleisiwyd y cysylltiadau rhwng y Gymraeg ac ieithoedd Clasurol a Beiblaidd yn nhyb ffigurau o'r cyfnod. Ceir ychydig o drafod ar flynyddoedd olaf yr ail ganrif ar bymtheg gan Eryn M. White wrth archwilio agweddau at y Gymraeg mewn eglwysi a chapeli rhwng 1660 a 1811 (1997) a chan Geraint H. Jenkins sy'n trafod 'Adfywiad yr Iaith a'r Diwylliant Cymraeg rhwng 1660 a 1800' (1997). Dywed Geraint H. Jenkins fod nifer o 'wŷr disglair yn ymboeni'n angerddol ynglŷn â chyflwr a thynged yr iaith lenyddol'; dadl yr ysgrif hon yw mai un ohonynt oedd Charles Edwards (1997: t. 368).

Wrth astudio agweddau awduron Cymraeg rhwng 1660 a 1710 at y Gymraeg, dywed Gwerfyl Pierce Jones yn *Ysgrifau Beirniadol IX*: 'Hwylustod yn anad dim, felly, oedd wrth wraidd ymlyniad y cymwynaswyr hyn wrth yr iaith Gymraeg. Nid gwladgarwyr tanbaid mohonynt ar unrhyw gyfrif ond dynion yn llwyddo i ddeall sefyllfa arbennig ac yn ymateb iddi yn yr unig ffordd ymarferol bosibl' (1976: t. 169). Yn ôl y ddadl hon, defnyddiwyd y Gymraeg gan awduron a chymwynaswyr eraill y Gymraeg yn y cyfnod am resymau pragmataidd. Pwysleisia'r gwahaniaeth rhwng meddylwyr dyneiddiol yng Nghymru a Charles Edwards, a chred Jones nad oedd yr awduron hyn yn gweld gwerth cynhenid i'r iaith; yn hytrach, roedd yr iaith yn gyfrwng a ddefnyddiwyd am un rheswm yn unig, sef achub eneidiau. Dadl yr ysgrif hon yw bod Edwards, fel y dyneiddwyr a oedd mor ddyledus iddynt, yn ymagweddu at y Gymraeg fel rhywbeth gwerthfawr, ac y dylid ehangu ei defnydd a'i defnyddio'n goeth.

Ond dylid cofio, fel y gwnaeth Edwards, mai cyfrwng i achub eneidiau oedd yr iaith i bobl fel William Morgan, Dr John Davies Mallwyd ac eraill. I'r dyneiddwyr, roedd yr iaith hefyd yn cael ei hystyried yn gyfrwng gwerthfawr a hynafol sy'n rhan o gynllun rhagluniaethol Duw. Dylid nodi bod tuedd yn ysgrif Jones i wahaniaethu'n ormodol rhwng gweithiau crefyddol a seciwlar y dyneiddwyr Protestannaidd a, thrwy hynny, mae'n creu ffin anacronistaidd rhwng dysg a chrefydd (1976: tt. 163–7). Anelid yr un math o gyhuddiad yn ddiweddarach at bobl

fel Griffith Jones Llanddowror (1683–1761) a Thomas Charles (1755–1814), sef mai'r unig reswm eu bod yn defnyddio'r Gymraeg yn eu gwaith addysgol yw oherwydd bod y genedl yn uniaith. Ond, mae E. Wyn James wedi dadlau bod gan y ddau, a Methodistiaid eraill, wir gariad at y Cymry a'r Gymraeg (2001). Canys onid gweithred gariadus yw dymuno maddeuant pechodau ar eu cydwladwyr a thrwy hynny gael profi bywyd tragwyddol yn hytrach na'r farn uffernol y maent hwy'n ei hwynebu?

Gwrthwyneba Jenkins y ddadl hon a dangosa bod Edwards, a phobl o gyffelyb fryd, yn credu bod gwerth i'r Gymraeg oherwydd eu hymlyniad at y gorffennol; dywed: 'Bound up with the attachment of authors to the past was their affection for the Welsh language. It is too often argued that hard-headed puritan reformers looked upon language in purely utilitarian terms, as a medium of evidence and no more' (1978: t. 220). Bydd yr erthygl hon felly yn dangos ymlyniad Edwards at y Gymraeg a'i gysylltiad â'i ddiddordeb yn hanes y ffydd ymhlith y Cymry, a gwneir hyn drwy archwilio lle'r Gymraeg yn *Y Ffydd Ddi-ffuant* (1677), sef naratif am hanes y ffydd yn y byd gan fanylu ar Gymru ac effaith y ffydd wrth drawsnewid yr unigolyn.² Nid achub eneidiau oedd unig nod y *Ffydd*. Mae haenau o amcanion i'r testun ac yn eu plith y mae ymgais i wreiddio'r ffydd ddi-ffuant yn hanes y Cymry a'r byd Ewrofediteranaidd³; ond canolbwyntia'r erthygl hon ar le'r Gymraeg yn ei weithiau. Byddaf hefyd yn dadansoddi'r pamffled Lladin *Hebraismorum Cambro-Britannicorum Specimen* sy'n dangos cysylltiadau rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg ar draul y Lladin (1675). Anodd yw gweld, mewn gwirionedd, sut y gallai'r *Hebraismorum* achub eneidiau; yn hytrach, dylid ei ddehongli fel ymgais i ddangos bod y Gymraeg yn iaith Feiblaidd. Cefnogaf ddadl Derec Llwyd Morgan mai gwladgarwr oedd Charles Edwards a datblygaf y ddadl honno wrth archwilio lle'r Gymraeg yn ei weithiau (1970: t. 218). Amcan yr erthygl hon yw amlygu ymlyniad Edwards at y Gymraeg; bu Edwards yn weithgar iawn o blaid y Gymraeg gan gyhoeddi llawer o lyfrau ysbrydol gyda Thomas Gouge a Stephen Hughes. Yn sylfaenol, dadleuir bod ysgrifennu yn y Gymraeg yn brawf o ymlyniad at y Gymraeg.

Datblygiad y *Ffydd*

Yn argraffiad cyntaf y *Ffydd* yn 1667, ni cheir ymdriniaeth o hanes y ffydd ymhlith y Cymry. Yn ôl Derec Llwyd Morgan, profodd Charles Edwards dröedigaeth wladgarol ar ôl darllen 'Epistol at y Cembru' gan Richard Davies (1567) a *Deffynniad Ffydd Eglwys Loegr*, sef cyfieithiad Morrys Kyffin o gyfrol yr Esgob Jewel (1595). Cred Morgan mai'r dröedigaeth hon sydd i gyfrif am y ffaith i Charles Edwards ychwanegu adran ar hanes ffydd ymhlith y Cymry yn argraffiad 1671, ac iddo ehangu ar hyn yn argraffiad 1677 o'r *Ffydd*. Er ei bod yn anodd dychmygu na fyddai Edwards wedi darllen yr 'Epistol', a geir ar

² Wrth ddyfynnu o weithiau Edwards, cedwir yr orgraff wreiddiol ac eithrio 'f' sydd wedi'i newid i 's'.

³ Defnyddir y term 'Ewrofediteranaidd' i olygu Ewrop a'r byd Mediteranaidd. Ceir ymgais gan Edwards yn y *Ffydd* i osod gorffennol y Cymry mewn cyd-destun sy'n fwy nag Ewrop yn unig; fe'i cysylltir â gwaddol y byd clasurol, naratif yr Hen Destament a hanes lledaeniad y ffydd Gristnogol sy'n dechrau yn Israel ac yn lledaenu ar draws Ewrop a Gogledd Affrica.

ddechrau Testament Newydd Cymraeg 1567, mae ychwanegu adran ar hanes y Cymry yn arwyddocaol o safbwynt ei syniadaeth am Gymru a'r Gymraeg.

Wrth fanylu ar y Gymraeg yn yr argraffiadau diweddarach, gwelir bod lle pwysig i'r Gymraeg yn hanes y Cymry. Mae'r Gymraeg yn werthfawr ac yn rhan neilltuol o genedligrwydd y Cymry; yn y *Ffydd*, cymuned ieithyddol yw cenedl, fel a oedd yn gyffredin ar y pryd (Bowen 2017: t. 757). Gall yr ychwanegiad hwn lle trafodir hanes y Cymry hefyd ddeillio o ymwybyddiaeth ddyfnach gan Edwards o'i gynulleidfa Gymraeg. Os oedd yn awyddus i gynnig hanes y ffydd yn y Gymraeg, roedd yn rhaid iddo gynnwys cyfeiriad at hanes y ffydd ymhlith y Cymry. Ymhellach, yn 1677 ceir ychwanegiad o atodiad sy'n cynnwys cerddi gan feirdd Cymru, a hynny ar ôl i Edwards ymroi i ddarllen barddoniaeth Gymraeg. Gall hyn hefyd fod yn gysylltiedig â'r awydd i gyrraedd cynulleidfa Gymraeg oherwydd grym diwylliannol y beirdd yng Nghymru ar y pryd, er bod canu proffesiynol yn mynd yn fwyfwy prin. Mae hefyd yn dangos ei barch tuag at farddoniaeth. Yn yr ysgrif hon, canolbwyntir ar statws y Gymraeg yn y trydydd argraffiad, ond gellid dadlau i statws y Gymraeg ac ymlyniad Edwards at yr iaith dyfu ar sail yr ychwanegiadau i'r *Ffydd* o argraffiad i argraffiad.

Dyrchafu'r Gymraeg

Y brif ffordd y gwelir ymlyniad Edwards at y Gymraeg yw drwy ei awydd i'w dyrchafu; ceisiodd wneud hyn wrth gyfieithu. Mae rhannau sylweddol o'r *Ffydd* yn gyfieithiadau. Roedd gan gyfieithu le amlwg yn ystod y cyfnod; dywed Peter Burke: 'The translation of texts was central to the great cultural movements of early modern Europe, the Renaissance, the Reformation, the Scientific Revolution and the Enlightenment' (2007: t. 10). Roedd yn ffordd o gysylltu diwylliannau â'i gilydd. Yma, caiff cyfieithu ei ystyried fel ffordd o gyfathrebu rhwng diwylliannau ac fel cyfrwng i ddangos cysylltiadau ar draws ffiniau ieithyddol, a'r rheiny'n gysylltiadau crefyddol.

Dadleua Burke y bu rhesymau crefyddol amlwg dros gyfieithu ac mae cyfieithiadau Edwards yn dangos hynny (2007: t. 16). Achub eneidiau oedd blaenoriaeth Charles Edwards wrth ysgrifennu, a chaiff hyn ei fynegi wrth iddo ymhyfrydu mewn cyfieithiadau o'r ysgrythur, a chyfieithodd rannau o lyfr John Foxe, *Acts and Monuments*, a'i grynhoi ar gyfer y Cymry (1563). Ond nid achub eneidiau oedd ei unig nod, ac nid yng nghyd-destun achub eneidiau yn unig y gellir mesur arwyddocâd y cyfieithiadau a geir ganddo yn y *Ffydd*. O ddeall cyfieithu fel ffordd o gysylltu diwylliannau â'i gilydd, gellid dadlau – wrth i Edwards gyfieithu agweddau ar naratif Foxe i'r Gymraeg – y dangosodd sut y mae'r Cymry a'r Saeson yn unedig. O ganlyniad, mae un o brif destunau'r dychymyg cenedlaethol Seisnig yn eiddo i'r Cymry, ac mae Edwards yn pwysleisio'r cydweddiad hanesyddol-ysbrydol rhwng y ddwy genedl. Sefydlwyd undod gweinyddol ac ysbrydol gan ddau ddigwyddiad yn yr unfed ganrif ar bymtheg, sef, yn gyntaf, y Deddfau Uno ac, yn ail, y Diwygiad Protestannaidd. I Edwards, roedd y Deddfau Uno yn hanfodol i lwyddiant Protestaniaeth, drwy beri iddi beidio ag ymddangos fel crefydd ormesol a orfodwyd ar y Cymry. Dywed: 'Pe rhôn ir saeson

tra yr oeddent yn gorthrummu ein cenedl ni, gynnwys ffordd y Protestaniaid iddi, tebyg y buasai cyn anhawsed genddi ei derbyn ac oedd gan yr Americiaid truenus dderbyn ffydd yr Hispaeniaid trahaus' (1677: t. 208). Mae'n deall ymgyrch y Sbaenwyr i ormesu brodorion America drwy eu troi'n Gatholigion, sy'n wahanol i'r sefyllfa yng Nghymru oherwydd bod y Cymry yn gyd-ddinasyddion yn y deyrnas Brydeinig.

Mae'n ddadl ddigon cyffredin bod cyfieithu'r Beibl wedi dyrchafu statws ieithoedd cyffredin Ewropeaidd yn ystod y cyfnod modern cynnar (Burke 2007: t. 36; Morgan D. Ll. 1998: t. 58; Jones, B. 1970: t. 72). Mae Edwards yn ymhyfrydu yn y ffaith y cyfieithwyd y Beibl i'r Gymraeg (1677: tt. 198–214). Oherwydd iddo gael ei gyfieithu, cred Edwards fod iaith y Cymry yn gyfrwng priodol a chymwys ar gyfer mynegi gwirioneddau Cristnogol. Yn ôl y meddylfryd Protestannaidd, nid oes angen edrych am dystiolaeth well dros dyrchafu iaith nag iddi fod yn gyfrwng i air Duw. Dymuna Edwards i'r Cymry gael yr un breintiau ieithyddol â chenedloedd eraill, yn arbennig y Saeson: 'Ac nid yw anghymwysach i'r Cymry ei gael ef yn Gymraeg, ac i'r Saeson yn Saesonaeg, fel y llafarer ymmhob iaith fawrion weithredoedd Duw' (1677: t. 253).

Mae'r Beibl wedi rhoi bendith aruthrol ar y Cymry fel cenedl yn ôl Edwards. Dywed: 'er pan ddaeth yr scrythyrau yn Gymraeg i'n plith, y mae'r helynt orau ar ein cenedl ni ac y fu ers llawer o genedlaethau. Rhoddes Duw iddi heddwch oddiamgylch' (1677: t. 209). Ar sail y dyfyniad hwn, gwelir cred Edwards fod perthynas rhwng llenyddiaeth dduwiol yn yr iaith gyffredin a chyflwr ysbrydol y genedl, oherwydd gellid ennyn cenedl dduwiol wrth ymwneud â thestunau duwiol. Hefyd, dylid nodi arwyddocâd testunau printiedig er mwyn hyrwyddo ymlyniad at Dduw a'r bendithion ehangach a ddaw i'r genedl gan Dduw yn sgil ei duwioldeb. Mae Duw yn bendithio'r genedl, ac yn rhoi heddwch i'r Cymry, pan fyddant yn ddaionus.

Mae'r ffaith bod y Gymraeg bellach yn deilwng i fynegi gair Duw yn dyrchafu'r genedl i fod fel cenedl yr Israeliaid gynt. Dywed: '*Molianwn Dduw* am fod yspysrwydd o'r ffydd ai scrifenâdau yn ein iaith ni ein hunain; hynny ydoedd oruchafiaeth *Israel*, pryd nad oedd mor amlwg, a chyn helaethed ac yw yn awr' (1677: t. 251). Wrth gyfieithu'r Beibl i'r ieithoedd cyffredin yn yr unfed ganrif ar bymtheg, fe'u dyrchafwyd ar draws Ewrop fel cyfryngau ysbrydol ac fel cyfryngau teilwng i ddysg a gwybodaeth. Er i Edwards flaenoriaethu crefydd, nid oedd hynny'n golygu nad oedd ganddo frwdfrydedd am ddysg yn y Gymraeg. Pan ddywed 'Bydded i ninnau wrth geisio ymddiwallu â gwybodaeth', noda mai bwriad y ddysg a geir yn y *Ffydd* oedd 'y chwanego gwir Gristianogion tebyg iddynt [Crist a merthyron y ffydd] yn ein plith' (1677: dim rhif tudalen). Cred Edwards mai diben dysg oedd cyfrannu at y ffydd Gristnogol oherwydd mai pwrpas dysg yw cynorthwyo i ddeall y Gwirionedd, yn ogystal â hyrwyddo Cristnogaeth. Gellid dadlau, wrth iddo annog y Cymry i geisio dysg a gwneud hynny drwy gyfrwng y Gymraeg, ei fod yn disgwyl mai'r Gymraeg fyddai cyfrwng y ddysg honno.

Roedd Charles Edwards yn credu'n debyg i John Davies Mallwyd a ddywed yn *Antiquae Linguae Britannicae Rudimenta* yn 1621 i Dduw ragordeinio y byddai'r Cymry'n ei gyfarch yn y Gymraeg (Davies 1980: tt. 117–8). Gan hynny, yn ôl dealltwriaeth Gristnogol, mae amrywiaeth ieithyddol yn rhan o gynllun Duw, cynllun yr oedd Charles Edwards yn ei hyrwyddo. Dywed Edwards: 'aeth ffydd ein henafiaid mor enwog drwy'r bŷd, oni byddai athrawon godidoccaf y Cristnogion yn bostio o honi ynheirnas oedd y dwyrain a'r gorllewyn'

(t. 152). Fel yr Esgob Richard Davies yn yr ‘Epistol at y Cembra’, dyfynna Edwards waith Eusebius a Tertullian, sef rhai o brif ffigurau’r Eglwys Fore, am ffydd hynafiaid y Cymry (1677: t. 152). Yn y *Ffydd*, caiff Tadau’r Eglwys eu defnyddio i ddadlau y bu’r Cymry yn genedl a oedd yn arddel Cristnogaeth yn fuan wedi’r atgyfodiad. Golyga hyn fod y Cymry ymhlith y cenhedloedd cyntaf i gael eu hachub.

I Edwards, roedd amlieithrwydd y ffydd Gristnogol hefyd yn rhywbeth hanesyddol. Er enghraifft, pan gyfeiria at hanes Morgan, a elwir hefyd yn Pelagius, yr heretic Prydeinig o’r bumed ganrif, dywed Edwards i’r Cristnogion ddod ynghyd yn nwyrain Môr y Canoldir:

Aeth hwn i Rufain, ac oddiyno i Gaersalem; fel yr oedd arfer Cristnogion y pryd hynny i ddyfod ynghyd yno o bob parth ac iaith, er mwyn gweled gwlâd ganedigaeth Crist ai apostolion. A phan ddeuent ynghyd byddai ganddynt yr un ffydd, er nad oeddent o’r un iaith. Yngyfarfyddai pob cenedl ar ei phen ei hun, ond yr un Crist a addolent, a’r un rheol wirionedd y gadwent (1677: t. 156).

Nid undod ieithyddol yw hanfod Cristnogaeth i Edwards, felly, ond amrywiaeth; roedd gan y Gymraeg le yn y byd amlieithog. Undod ysbrydol oedd hanfod y byd Cristnogol amlieithog, a sail yr undod oedd addoli Iesu Grist yn gywir. O ganlyniad, mae Edwards yn dangos ei gefnogaeth i drefn ieithyddol Cristnogaeth yng Nghymru a Phrydain, a oedd yn galluogi’r Cymry i addoli Duw yn eu hiaith eu hunain.

Mae Edwards yn ymhyfrydu wrth i nifer o lyfrau Cymraeg eu hiaith gael eu cyhoeddi. Llyfrau gan ddyneiddwyr Protestannaidd yn bennaf ydynt, ynghyd â gramadeg Gruffydd Robert, Milan. Yn ôl Edwards, amcanion y gweithiau hyn oedd: ‘[g]wneuthur ymaddroddiad ynghylch pethau Scrythyrol yn hawsach, ac yn rhwyddach’ (1677: t. 204). Roedd budd i’r rhain o ran hyrwyddo dealltwriaeth o’r Beibl, wrth reswm; roedd gwerth iddynt hefyd yng nghyd-destun y Gymraeg gan fod geiriaduron yn egluro ystyr geiriau, a gramadeg yn amlinellu rheolau’r iaith. Er enghraifft, dywed i ‘ddosparth ar Retoreg’ gan Harri Perri ‘[d]yscu lluniaeth ymadrodd yn Gymraeg’ (1677: t. 205). Gwelwn ymlyniad Edwards at y Gymraeg fel cyfrwng mynegiant a dymuna i awduron ddefnyddio’r Gymraeg mewn modd dysgedig; dymuna Edwards i fynegiant fod yn gain fel y gwnaeth y dyneiddwyr gynt. Yn ôl Brinley Jones, bwriad llawer o ramadegau a geiriaduron oedd dangos gwybodaeth y Cymry a’u hiaith yn ogystal â’i dyrchafu fel iaith ddysgedig sydd wedi cyrraedd ei llawn dwf (1970: tt. 65–97). Gan dynnu ar hyn, gellid dadlau bod Charles Edwards yn llunio’i arddull yn bwrpasol ac mae hyn yn dangos sut y cydweddir amcanion efengylaidd ag estheteg. Wrth gyfuno’r amcanion hyn, gellid dadlau bod Edwards yn ceisio hwyluso gallu ei gynulleidfa i ddeall pethau ysgrythurol, a’i fod hefyd yn eu hannog i fwynhau clywed, darllen, a dysgu am yr ysgrythurau. Mae’n canmol mentrau sy’n amlinellu sut y gellid defnyddio’r iaith yn gywain; awgryma hyn barch tuag at y Gymraeg, ac iaith yn gyffredinol, fel cyfrwng. Ymhyfryda yn y ffaith y cyhoeddwyd y testunau hyn oherwydd eu bod wedi dyrchafu’r Gymraeg fel cyfrwng mynegiant, a’i hystwytho nid yn unig fel cyfrwng o’r radd flaenaf, ond fel cyfrwng teilwng ac effeithiol i rannu gair Duw.

Wrth i Charles Edwards nodi i Gruffydd Robert argraffu *Gramadeg Cymraeg* yn yr

Eidal, cyfeirir at Iarll Penfro; nodir i Robert ‘ei ganmol am na ddywedai ond bruttaniaeth wrth Gymro ymmysc Penaduriaid y deyrnas’ (1677: t. 205). Dyma enghraifft o agwedd gadarnhaol tuag at y Gymraeg nad yw’n cael ei seilio ar yr angen i’w defnyddio i achub eneidiau yn unig. Yn hytrach, mae’r ganmoliaeth ynghylch brwdfrydedd Iarll Penfro i gynnal y Gymraeg fel iaith sy’n cael ei defnyddio ymhlith y Cymry. Roedd Edwards yn ymagweddu at y Gymraeg fel rhywbeth i’w chadw a’i chynnal a chanmolir y Cymry sy’n gwneud hyn. Mae Edwards yn cynnal y ganmoliaeth o Iarll Penfro, fel y gwna Robert. Ar sail hyn, gellid haeru bod Charles Edwards yntau’n hyrwyddo defnyddio’r Gymraeg ym mhob haen o’r gymdeithas fel y gwnaeth Iarll Penfro gynt.

Mae Edwards hefyd yn dyrchafu’r Gymraeg fel iaith ddysgedig a chanddi statws. Mae’r Gymraeg yn iaith ddysgedig ac yn iaith cyfreithiau Dyfnwal Moelmud ‘brenin Prydain’ a Hywel Dda a oedd yn ‘ŵr crefyddol yn ceisio gwellhau ei wlad’ – mae’r ddwy gyfraith yn uchel eu parch yn y *Ffydd* (1677: tt. 190–1).⁴ Dywed Edwards y cyfieithwyd cyfreithiau Dyfnwal Moelmud i’r Saesneg gan y brenin Alfred o Wessex er mwyn eu gweithredu yn ei deyrnas ef. I Edwards, mae’r Gymraeg yn rhan o wead hanesyddol a diacronig Ynys Prydain, ac mae cyfreithiau Dyfnwal Moelmud yn ddolen gyswllt rhwng y Cymry a’r Saeson. Yr hyn sy’n bwysig yma yw’r ffaith mai cyfreithiau Cymraeg oeddynt i Edwards; roedd hyn yn brawf o ddysg a gwareiddiad y Cymry, ac roeddent yn eu dyrchafu gyfuwch â’r Saeson, os nad yn uwch. Myn Curran y defnyddiwyd cyfreithiau chwedlonol y brenin Dyfnwal Moelmud yn Lloegr yn ystod y cyfnod modern cynnar fel sail i wareiddiad Seisnig a oedd yn annibynnol ar ddylanwadau Catholig (2002: tt. 129–33). Mae Edwards yn rhan o’r traddodiad hwnnw ac yn dyrchafu’r Cymry fel cenedl waraidd ac yn gweu hen orffennol y Cymry, yn ei dyb ef, â’r ymgais i danseilio awdurdod Rhufain.

Mae’r cysylltiadau hyn, megis yng ngwaith Dr John Davies Mallwyd, yn ymgais i ddangos bod y Gymraeg yn iaith ddysgedig a bod ei phobl, felly, hefyd yn ddysgedig. Mae Edwards yn annog y Cymry i geisio ysgolheictod yn eu hiaith; dymuna ‘goleds [h.y. goleg] neu ddau’ yng Nghymru ‘i ddwyn gwyr jevaingc gobeithiol i fynu mewn dysceidiaeth a moesau da, tuag at eu cymhwyso gyda bendith y goruchaf i weinidogaeth efangylol, a swyddogaeth wladwriaethol’ (1677: t. 212). Unwaith eto, gwelir sut y cydblethir crefydd a dysg gan Edwards. Er nad oes coleg yng Nghymru, noda fod coleg ‘y berthyn iddi [cenedl y Cymry] yn Rhydychen’ ers 1572, sef Coleg yr Iesu, a rhestra’r cyfraniadau a wnaed i ddysg yn y Gymraeg gan rai o raddedigion y coleg hwnnw (1677: t. 206). Roedd Edwards ei hun yn un o’i raddedigion, ac enillodd radd B.A. yn 1649 (Williams, G. J. 1953).⁵ Er na wyddys ai Cymraeg fyddai iaith y colegau a ddymunai Edwards i’r Cymry ai peidio, byddai wedi rhagweld cyfraniad posibl graddedigion y colegau damcaniaethol hyn i’r Gymraeg a’r genedl yn ehangach.

⁴ Ffrwyth dychymyg Sieffre o Fynwy yw’r cyfreithiau hyn. Cyn i Sieffre ysgrifennu amdanynt, prin yw’r wybodaeth amdanynt mewn cyfreithiau Cymreig. Gweler: Owen, Morfydd E. (2000), ‘Royal Propaganda: Stories from the law-texts’, yn Charles-Edwards, T. M., Owen, M. E., a Russell, P. (goln), *The Welsh King and his Court* (Cardiff: University of Wales Press).

⁵ Gellid darllen atgofion Charles Edwards am ei brofiad yn y Brifysgol yn ei hunangofiant, *An Afflicted Man’s Testimony* (1691: tt. 2–7).

Brwdfrydedd am draddodiadau llenyddol y Gymraeg

Mae brwdfrydedd Edwards ynghylch y Gymraeg i'w weld yn ei ddefnydd o draddodiadau llenyddol yr iaith. Yn y *Ffydd*, mae Edwards yn awyddus i gynnal a chadw traddodiadau cynhenid Cymraeg, yn arbennig y gynghanedd. Mae'n nodi yn ddigon bodlon y 'rhoddwyd y psalmau ar gynghanedd yn Gymraeg yn America' gan William Middleton (1677: t. 205). Er nad yw'n ymhelaethu ar arwyddocâd cael y Salmau ar gynghanedd, mae'n enghraifft o berthnasedd y gynghanedd fel cyfrwng ar gyfer gair Duw. Mae'n awgrymu hefyd fod y gynghanedd yn rhoi blas o'r traddodiad llenyddol Cymraeg i'r Salmau. Ar sail hyn, haerir bod y Gymraeg a'i thraddodiadau o hyd yn bresennol a chyfoes, a gwelir cred Edwards y gall y gynghanedd fod yn gyfrwng duwiol. Mae'n rhaid cofio, pe bai ei agwedd tuag at y Gymraeg yn gwbl bragmataidd, ni fyddai gwerth mewn cael y Salmau ar gynghanedd gan fod cyfyngiadau mydryddol ynghlwm wrth hynny.

Ceir tystiolaeth ychwanegol o ymlyniad Charles Edwards tuag at draddodiadau llenyddol ei genedl a'r gynghanedd yn ei ddetholiad o gerddi caeth ar ddiwedd y *Ffydd*; ymddengys y cerddi hyn fel blodeugerdd Brotestannaidd.⁶ Ceir cerddi gan feirdd canoloesol fel Siôn Cent ac Iorwerth Fynglwyd, sydd hwythau'n cael eu hawlio fel beirdd y 'ffydd ddiffuant', a beirdd Protestannaidd fel Siôn Philip a Dafydd Jones, Ficer Llanfair Dyffryn Clwyd. Gellid dehongli'r ffaith iddo gyhoeddi'r cerddi hyn fel ymgais ar ran Edwards i ddiogelu'r 'pethau odidocaf yn y Gymraeg', chwedl Siôn Dafydd Rhys yn rhagymadrodd ei *Rudimenta* a gyhoeddwyd yn 1592 (Hughes (gol.) 1951: t. 67). Mae Edwards yn cynnwys nifer o gerddi sydd wrth reswm yn cyflawni'r nod neilltuol o geisio argyhoeddi'r Cymry ynghylch gwirionedd a hynafiaeth y ffydd ddiffuant, ond maent hefyd yn dangos bod gan y ffydd wreiddiau dyfnion ymhlith y Cymry. Tystia hefyd i'w ddarllen eang a'i hoffter am farddoniaeth a'i ddymuniad i eraill fanteisio ar ddarllen barddoniaeth; dengys hefyd statws y beirdd a barddoniaeth mewn diwylliant Cymraeg. Dymuna i'r gerddi hyn blesio a dwyn lles ysbrydol i'w gynulleidfa. Dywed: 'gosodais yma ddarnau o hên gywyddau a rhai diweddarach, ac os darllenir hwy yn ddeallus ni fyddant nac anhyfryd nac aflesol' (1677: t. 383). Mae Edwards yn mynd ati i gydbblethu egwyddorion crefyddol a llenyddol, sy'n dangos ei awydd i gynnal traddodiad llenyddol neilltuol Cymraeg o fewn diwylliant Protestannaidd Cymru.

Ymhellach, ceir englynion ar ddiwedd y gyfrol sy'n brawf pellach o'i gefnogaeth i'r gynghanedd. Awdur yr englynion yw Hugh Salesbury o Glocaenog a fu'n fyfyrwr yng Ngholeg yr Iesu rhwng 1675 a 1678, ac awgryma G. J. William mai ef, efallai, a ddarllenodd broflenni argraffiad 1677 (1936: t. xxv). Gyda hyn, mae Edwards yn gosod y *Ffydd* yn nhraddodiad testunau Cymraeg a oedd yn gyfraniad i'r Cymry, y Gymraeg a'i llenyddiaeth wrth gynnwys, neu gomisiynu, englynion. Wrth gyhoeddi cerddi caeth, mae Edwards yn ceisio hyrwyddo cynefindra â'r beirdd a'r gynghanedd mewn cyfnod pan oedd gwybodaeth

⁶ Yn ôl Edwards, argreffir cerddi o'r cyfnod rhwng c. 1400–1586 gan y beirdd canlynol: Dafydd ap Meredydd ap Tudur, Siôn Cent, Iorwerth Fynglwyd, Hywel Dafydd ap Ieuan ap Rhys, Gruffudd ap Ieuan ap Llywelyn Fychan, Tudur Aled, William Llyn, Siôn Philip, a Dafydd Jones, ficer yn Llanfair Dyffryn Clwyd.

am draddodiadau llenyddol Cymru yn brin: yn ôl Geraint H. Jenkins, roedd ‘pryder gwirioneddol y gallai [y gynghanedd] lithro am byth o afael y bobl’ (1997: tt. 366–7). Ond, roedd Edwards yn ymwybodol o draddodiadau llenyddol ei wlad ac roedd yn awyddus i rannu eu cyfoeth. Argraffodd Edwards waith y beirdd a sicrhau y gellid darllen cerddi Cymraeg mewn print.

Y Gymraeg ac ieithoedd clasurol

Fel y dyneiddwyr, dyrchefir y Gymraeg gan Edwards fel iaith glasurol ac mae’n gwneud hynny wrth ddangos bod gan y Gymraeg gysylltiadau ag ieithoedd clasurol. Wrth wneud hyn, dengys fod y Gymraeg yn rhan o etifeddiaeth glasurol y byd Ewrofediteranaidd.

Mae Edwards yn nodi bod tebygrwydd rhwng y Gymraeg â Groeg, Lladin a Saesneg ond ‘hurddwyd ir Gymraeg [y geiriau hyn] ar flaen cleddyf, neu a ollyngwyd i mewn gyd a chwt masnach a dysceidiaeth’ (1677: t. 394). Roedd yn arfer cyffredin cysylltu’r Gymraeg â Groeg yn y cyfnod modern cynnar a’r Oesoedd Canol. Yn aml, cysylltwyd y Cymry â Brutus o Gaerdroea; ni chyfeirir at hynny gan Edwards, ond mae’n mynnu bod cysylltiad rhwng y Gymraeg a Groeg, a rhwng y Cymry a’r Groegiaid. Dywed:

Yr ydoedd cydnabyddiaeth rhwng ein gwlad ni â’r Groegiaid. Canys darlennir i Bladud brenin Prydain fyned ir Athen er mwyn dysceidiaeth a phan ddychwelodd adref dŵg bedwar o Philosophyddion oddiyno gyda’g ef i ddyscu’r celfyddydau yma, ac i hynny seiliedd yscolion dysc, ac wedi hynny bu’r Druidion yn ddyscawdwyr doethion o Baganiaid (1677: tt. 150–1).

Yn y dyfyniad hwn, gwelwn mai trwy gysylltiadau â Groeg y daethpwyd â dysg Glasurol i Brydain, a theg yw tybio i’r ddysg honno ddwyn geiriau o’r wlad honno ar gyfer y Gymraeg. Nid oes awgrym mai trwy drais neu ormes y datblygodd y cysylltiadau hyn.

Nid yw Edwards yn manylu ar y cysylltiadau rhwng y Gymraeg a’r Saesneg, a gellid tybio bod concwest, masnach a dysg i gyfrif am y geiriau benthyg o’r Saesneg a geir yn y Gymraeg. O safbwynt y Lladin, mae Edwards yn fwy parod i gysylltu’r Gymraeg â Groeg a’r Hebraeg yn hytrach na’r Lladin. Gellid dadlau iddo arddel syniadau gwrth-Rufeinig, a oedd, yn ôl Curran, yn nodwedd amlwg mewn llenyddiaeth Seisnig a oedd yn cysylltu’r Ymerodraeth Rufeinig ag Eglwys Rufain ac yn dehongli’r naill a’r llall fel gelynion Prydain (2002). Er bod dimensiwn Protestannaidd amlwg i wrth-Rufeiniaeth, taera Curran fod gwreiddiau gwrth-Rufeiniaeth yng ngwaith Sieffre o Fynwy a oedd yn pwysleisio gwychedder y Britaniaid⁷ ar draul gwychedder hynafol Rhufain. Wrth reswm, mae Protestant fel Edwards yn chwyrn yn erbyn y Pab, ac mae’n galw’r Pab Hildebrand o’r unfed ganrif ar ddeg a Phab Ioan XXII o’r bedwaredd ganrif ar ddeg yn Anghristiau (1677: tt. 99, 103). Mae ei agwedd tuag at Rufain yn un o wrthwynebiad, boed yn Rhufain ymerodraethol neu’n Rhufain Gatholig, a gall hyn egluro pam nad yw mor barod i gysylltu’r Gymraeg â’r Lladin. Yn ôl Edwards, prin iawn yw dylanwad y Lladin ar y Gymraeg: haera ‘Ni adawodd ei hèn feistraid fawr o’u hôl, ond

⁷ Defnyddir sillafiad Edwards fel y’i ceir yn y *Ffydd*.

amryw eiriau Ladin yn gymyscedig â'n iaith ni' (1677: t. 187). Awgryma mai mewn cyd-destun gwladychol y datblygodd y cysylltiadau ieithyddol rhwng y Lladin a'r Gymraeg.

Mae hyn yn wahanol i'r cysylltiad rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg. Mae perthynas gref rhwng y ddwy iaith yn ôl Edwards, a gelwir yr Hebraeg ganddo yn '[f]am y Gymraeg' (1677: t. 394). Dadleua Geraint H. Jenkins y bu'r gred hon yn arwyddocaol wrth ddyrchafu'r Gymraeg yn y cyfnod i fod yn iaith 'anrhydeddus, gysegredig, a gynhaliwyd ers y dyddiau cynharaf oll gan ragluniaeth fawr y nef' (1997: tt. 369–70). O gymhwyso hyn i'r *Ffydd*, gellid dehongli'r cysylltiadau rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg fel rhan o awydd Edwards i ddyrchafu'r Gymraeg fel iaith anrhydeddus ac ysbrydol, ac er mwyn darlunio'r Cymry fel cenedl sy'n rhan o gynllun rhagluniaethol Duw.

Nid Edwards oedd y cyntaf i gysylltu'r Gymraeg â'r Hebraeg. Roedd yn rhan bwysig o waith Dr John Davies Mallwyd, ac ymddengys fod Edwards yn gyfarwydd â'i sylwadau gan gyfeirio at ei 'ddiccionari Cymraeg' a'i ramadeg (1677: t. 206). Myn Edwards fod y Gymraeg yn iaith hynafol fel yr Hebraeg a bod y cysylltiad rhyngddynt yn awgrymu bod perthynas ysbrydol rhwng y Cymry ac Israel, sef pobl Dduw. Mae'n adeiladu ar waith Dr John Davies Mallwyd yn arbennig, a ddywed fod cysylltiad agos rhwng y Gymraeg a mamieithoedd dwyreiniol, a chred Geraint Jenkins i Edwards gryfhau'r ddadl honno (1997: t. 369). Gellid deall Edwards fel un o 'Gomeriaid Cymreig' Colin Kidd, wrth iddo arddel cysylltiad rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg, ac yn eu plith y mae Dr John Davies Mallwyd, a Theophilus Evans a Rowland Jones (1999: t. 69). Mae Caryl Davies wedi dangos bod syniadau Edwards yn sylfaen i farn debyg gan Henry Rowlands yn *Mona Antiqua Restaurata* a gyhoeddwyd gyntaf yn 1723 (2000: t. 119).

Dadleua Steven Grosby y dylid deall yr Hebraeg fel y trydydd diwylliant clasurol mawr ei bwys yn ystod y cyfnod modern cynnar. Yn ôl Grosby, tyfodd pwysigrwydd yr Hebraeg wrth i Brotestaniaeth ddatblygu ac i genedligrwydd Israelig ddatblygu (2011: tt. 74–98; 2021: tt. 47–85).⁸ O gymhwyso hyn i Edwards, mae cysylltu'r Gymraeg â'r Hebraeg yn ffordd o ddangos bod dimensiwn Israelig i hunaniaeth Gymraeg, fel y mae Derec Llwyd Morgan wedi ei ddadlau (1998: tt. 71–92).⁹ Wrth wneud hyn, gwelir bod yr iaith yn ffordd o gysylltu'r Cymry â chynllun rhagluniaethol Duw a hanes yr Hen Destament.

Dywed Edwards ei bod yn rhaid bod y Cymry wedi tarddu o'r un ardal â chenhedloedd y dwyrain, sy'n cynnwys Israel, oherwydd bod 'cymaint carenydd rhwng ein iaith ni ag ieithoedd y parthau hynny' (1677: t. 150). Fel llawer o'i gyfoedion, cred Charles Edwards fod iaith y Cymry'n deillio o Babel ac felly'n deillio o'r cymysgiad ieithyddol cyntaf. Un tebygrwydd yw ynganiad geiriau; dywed: 'Mae ei llefariad yn aml fel yr Hebraeg yn dyfod

⁸ Am gyfraniad Israel at ymwybyddiaeth genedlaethol yn y cyfnod, gweler: Smith, A. D. (2006), 'Nation and covenant: the contribution of ancient Israel to modern nationalism: Elie Kedourie Memorial Lecture', *Proceedings of the British Academy*, 151, 213–55.

⁹ Dywed Derec Llwyd Morgan fod Edwards yn gweld Cymru fel Israel ei ddydd (1994: t. 20). Mae'n debyg bod hynny'n or-ddweud, er bod tebygrwydd rhwng Cymru ac Israel. Am y rhesymau pam na ddylid cymharu a chyffelybu Cymru ag Israel, gweler: Crome, Andrew (2018), *Christian Zionism and English National Identity 1600–1850* (tt. 3–9).

oddiwrth gyffiniau y galon, o wraidd y geneu, ac nid fel y Saesonaeg oddiar flaen y tafod' (1677: t. 150). Ceir tabl yn dangos y tebygrwydd rhwng geirfa'r Gymraeg a'r Hebraeg yn y *Ffydd*, yn ogystal â rhestr o ymadroddion cyfatebol (1677: tt. 395–421). Ceisia Edwards, felly, ddangos y cysylltiadau sydd rhwng y Cymry a'r Iddewon.

Ond nid yn y *Ffydd* yn unig y trafodir hyn. Fel Davies, mae Edwards yn cyflwyno'r drafodaeth ar y cysylltiadau rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg yn Lladin; gwneir hyn yn y pamffled *Hebraismorum Cambro-Britannicorum Specimen* (1675). Gwnaethpwyd hyn er mwyn i gylchoedd dysgedig yng ngorllewin Ewrop wybod am y cysylltiadau rhwng y ddwy iaith. Er ei awydd i beidio â gorbwysleisio'r cysylltiad rhwng y Gymraeg a'r Lladin, roedd yn barod i ddefnyddio'r iaith honno fel iaith gyffredin dysg gorllewin Ewrop. Mae'n gosod geiriau Lladin yn y tabl hefyd, oherwydd dyna oedd iaith y testun. Wrth osod geiriau Lladin yn y tabl, mae Edwards yn dangos nad iaith Ladin mo'r Gymraeg; yn hytrach, mae'n iaith sy'n debycach i'r Hebraeg.

Yn yr *Hebraismorum*, dywed wrth wrando ar synau'r Hebraeg ei bod yn rhaid y bu'r Gymraeg a'r Hebraeg yn un iaith ers talwm (1675: t. 1). Mae'r geiriau mor debyg i'w gilydd, ac mae'n clywed tebygrwydd rhwng geiriau'r proffwydi a'r Gymraeg. Roedd y cysylltiadau â'r Hebraeg a nodwyd eisoes wedi cyfrannu at ryddiaith Edwards a Morgan Llwyd yn ôl M. Wynn Thomas; dywed, 'it gave positive spiritual sanction to their instinctive sensual love of the phonetic pattern and phonic dynamics of the Welsh language' (1997: t. 200). Ond, o gymharu â'r *Ffydd*, mae'r ymdriniaeth â'r tebygrwydd yn dila iawn a heb fawr o fanylder na dadansoddi. Yn y *Ffydd* dywed:

Ym mysc rhai pethau anarferol a ddigwyddodd i mi cefais ganfod llawer o'r Gymraeg yn y Bibl Hebraeg, a thybiais na ddylwn i gelu hynny oddiwrth fy ngwlad, na gosod ganwyll dan lestr a oleuwyd yn fy llaw i oddiuchod heb gynnorthwy dŷn; a diammau y gellir gweled rhyw beth wrthi. Yn ddiau ni ddeallais i erioed o'r blaen arwyddocâd llawer o eiriau ac enwau arferedig yn ein plith ni, nes i mi eu cael hwy yn yr iaith honno ym mha un yr yscrifenwyd yr yscrythyrau sanctaidd gyntaf (1677: dim rhif tudalen.).

Mae'n debyg nad oedd yn disgwyl gweld tebygrwydd rhwng y Gymraeg a'r Hebraeg. Dywed fod ei afael ar Hebraeg wedi peri iddo ddeall 'arwyddocâd llawer o eiriau ac enwau' Cymraeg, ac, o ganlyniad, gwelir bod perthynas semantegol rhyngddynt (1677: dim rhif tudalen.). Ceir geiriau Cymraeg yn y Beibl Hebraeg ar adegau. Oherwydd hyn, gall Edwards ddweud 'fod gennym etto beth o iaith y Prophwydi, ymegniwn i fod yn berchenogion o'u grasau hwynt hefyd, ac i wneuthur ar ôl yr hyn a draethant hwy' (1677: dim rhif tudalen). Mae Edwards felly yn cymhwyso'r cysylltiadau ieithyddol er mwyn hyrwyddo'r ffydd Gristnogol. Yn ôl Edwards, mae rhai geiriau Cymraeg yn eiriau Hebraeg am yn ôl, er enghraifft 'dywed y Cymro *mud*, yr hwn air yn yr Hebraeg yw *dum*' (1677: t. 228). Felly, mae perthynas etymolegol rhwng y ddwy iaith hefyd. Mae rhai geiriau Cymraeg yn dechrau yng nghanol geiriau Hebraeg hefyd, ac er nad yw'n cynnig enghreifftiau, mae'n hyderus bod hyn yn profi bod cysylltiad rhwng y ddwy iaith. Wrth wneud hyn, caiff y Gymraeg ei dyrchafu fel iaith hynafol ac ysbrydol.

Sylfeini Cymreictod

Mae'r Gymraeg hefyd yn bwysig i Charles Edwards oherwydd ei bod yn un o sylfeini Cymreictod. Nid cyfrwng yn unig oedd y Gymraeg iddo; yn hytrach, roedd yn gonglfaen i hunaniaeth genedlaethol y Cymry. Fel yn achos nifer o feddylwyr ar y pryd, boed o Gymru neu o weddill Ewrop, rhoddwyd rhan amlwg i iaith wrth i Charles Edwards ddiffinio cenhedloedd. Mewn gwirionedd, byddai 'iaith' eisoes yn cael ei ddefnyddio i olygu 'cenedl' yn yr Oesoedd Canol (Smith 2008; 2009). Fel y dywed Jenkins, Suggett, a White am Gymru'r cyfnod modern cynnar, 'Iaith yw'r elfen ganolog a osodai'r Cymry ar wahân i'r Saeson' (1997: t. 45). Mae syniadaeth Edwards yn enghraifft o farn Lloyd Bowen, sy'n dweud y defnyddir 'iaith' fel gair arall am genedl yng Nghymru yn ystod y cyfnod modern cynnar (2017: t. 757). Nid yw'n annheg dadlau na fyddai'r Cymry'n bodoli heb y Gymraeg ym meddwl Edwards. O ystyried bod iaith yn hanfodol i genedligrwydd, felly, gellid dehongli ysgrifennu yn y Gymraeg fel gweithred i hyrwyddo parhad y genedl ac ymgais i ddilysu ei bodolaeth.

Yn yr englynion gan Hugh Salisbury sydd ar ddiwedd y *Ffydd*, hyrwyddir dealltwriaeth o'r gyfrol fel cymwynas i gynnal y Gymraeg:

Ys gwlad, awdwr odiaeth
Gedi rôdd i gadw'r iaith (1677: dim rhif tudalen).

Dylid nodi y gall 'iaith' yma gyfeirio at y genedl Gymraeg, ac felly gall 'cadw'r iaith' ymwneud â chadw'r Cymry, boed yn gadwedig yn yr ystyr Cristnogol, neu o ran eu bodolaeth. O gofio'r cysylltiad rhwng 'iaith' a 'chenedl', gellid dadlau bod y bardd am gyflwyno'r gyfrol fel cymwynas i'r genedl, felly, yn ogystal ag i'r iaith. Mae Edwards yntau'n diffinio cenhedloedd fel cymunedau ieithyddol; nid gyda'r Cymry yn unig y mae'n gwneud hyn. Mae ei ddefnydd o'r gair 'iaith', megis 'iaith y Persiaid' ac 'iaith Arabia', yn cyfodod ieithoedd â phobloedd penodol ac yn amlygu'r cysylltiad rhwng cenedl ac iaith (1677: t. 95).

Fel ysgolheigion eraill o'r cyfnod modern cynnar, mae Edwards yn credu mai siaradwyr Cymraeg yw gwir ddisgynyddion y Britaniaid ac mai iaith, felly, oedd sylfaen eu cysylltiad â brodorion hynafol ynys Prydain. Gwelir hyn pan fydd yn trafod pobl Cumbria, sy'n ddisgynyddion i rai o hynafiaid y Cymry a arhosodd yng ngogledd Lloegr ar ôl i'r Sacsoniaid oresgyn y wlad. Roedd Charles Edwards yn credu mai'r rheini a fedrai'r Gymraeg oedd yr unig rai a feddai ar yr hawl i fod yn ddisgynyddion i'r Britaniaid. Dywed 'i weddillion y Britaniaid lynu encyd mewn dalfau yng-goledd Lloegr o Cumbria i Glascu' ond 'er iddynt gadw eu crefydd, collasant eu hiaith' (1677: t. 190). Mae awgrym yn y *Ffydd* nad ydynt yn Fritaniaid mwyach, nid oherwydd eu bod y tu hwnt i ffiniau Cymru ei ddydd, ond 'canys Saesonaec a sieryd y Cumbriaid yn awr' (1677: t. 190). Nid ydynt yn Gymry mwyach oherwydd nad ydynt yn siarad yr iaith; iaith nid tir yw sylfaen cenedligrwydd y Cymry. Mae siom yn y dyfyniad hefyd wrth i'r iaith gael ei chyfyngu i Gymru pan oedd gynt yn fyw ledled Prydain.

Casgliad

Yn yr erthygl hon, dadleuwyd bod y Gymraeg yn bwysig iawn i Charles Edwards. O ganlyniad, dylid deall ei ymgyrch cenhadol i gyhoeddi yn y Gymraeg gyfochr â'i awydd i gynnal a chadw'r iaith ac i'w defnyddio fel cyfrwng clodwiw ar gyfer dysg a duwioldeb. Gwelwyd bod crefydd, iaith (gan gynnwys llenyddiaeth) a dysg yn rhyng-gysylltiedig yng ngweithiau Charles Edwards. Yn sylfaenol, dehonglwyd ysgrifennu yn y Gymraeg yn safiad o'i phlaid, yn ogystal â bod yn ffordd ymarferol i gyrraedd y Cymry. Fel etifedd i'r dyneiddwyr Protestannaidd, mae'n darlunio'r Gymraeg fel iaith hynafol, ysgrythurol a dysgedig, iaith a oedd yn gyfrwng cyfoes a pherthnasol i wirioneddau Cristnogol. Wrth ysgrifennu yn y Gymraeg, gwrthwyneba Edwards y farn gyfoes 'nad oedd y Gymraeg yn gyfrwng priodol i gyfleu syniadau deallusol a dyrys' (Jenkins, G. H. 1997: t. 366). Yn lle taflu'r Gymraeg i ddifancoll, penderfynodd ei chynnal a'i chadw. Roedd Edwards, fel cynifer tebyg iddo – gan gynnwys Thomas Jones yr Almanaciwr, Stephen Hughes ac eraill – yn awyddus i ehangu'r defnydd o'r Gymraeg a'i dyrchafu.

Roedd apêl efengylaidd Charles Edwards yn mynd law yn llaw â'i ymlyniad wrth yr iaith Gymraeg. Dengys ei weithgarwch llenyddol fod lle i'r Gymraeg yn nheyrnas Dduw a'i bod yn rhan o'i gynllun amlddiwylliannol, rhyngwladol i'r eglwys. Yn sylfaenol, roedd y Gymraeg yn bwysig fel cyfrwng i air Duw. Dengys Edwards fod yr iaith yn gallu creu cysylltiadau rhwng Cymru a Lloegr; gwnaeth hyn wrth iddo gyfieithu naratifau Saesneg i'r Gymraeg, megis gan John Foxe, neu wrth iddo bwysleisio'r ffaith i'r deddfau Cymraeg gael eu cyfieithu i'r Saesneg ganrifoedd ynghynt. Roedd ganddo frwdfrydedd dros draddodiadau llenyddol y Gymraeg, yn arbennig cerdd dafod, ac roedd Edwards wedi cynnwys cerddi fel atodiad i'w waith er mwyn dangos hyn. Credai nad cyfrwng yn unig oedd iaith; roedd yn grefft y dylid ei defnyddio'n gain, a dyna esboniad pam ei fod yn cynnwys adran ar rethreg ar ddiwedd y *Ffydd*. Roedd Edwards hefyd yn dyrchafu'r Gymraeg oherwydd ei chysylltiadau ieithyddol penodol â'r Hebraeg, ond hefyd ag ieithoedd Clasurol eraill fel Groeg. Drwy hynny, dengys fod y Gymraeg yn iaith hynafol ac anrhydeddus. Yn olaf, dyrchafai'r iaith am ei bod yn gonglfaen i genedligrwydd y Cymry, sef disgynyddion cenedl y Britaniaid. Nid cyfrwng oedd yr iaith yn unig i Edwards; roedd yn sylfaen i hunaniaeth y Cymry. Yn ôl y *Ffydd Ddi-ffuant*, nid oes Cymry heb y Gymraeg.

Llyfryddiaeth

- Bowen, L. (2017), 'Structuring Particularist Publics: Logistics, Language, and Early Modern Wales', *Journal of British Studies*, 56 (4), 754–72.
- Burke, P. (2007), 'Cultures of translation in early modern Europe', yn Burke, P., a Hsia, R. Po-Chia (gol.), *Cultural Translation in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press), tt. 7–38.
- Crome, A. (2018), *Christian Zionism and English National Identity 1600–1850* (Palgrave: Basingstoke).
- Curran, J. E. (2002), *Roman Invasions: The British History, Protestant Anti-Romanism, and the Historical Imagination in England, 1530–1660* (Newark, NJ: University of Delaware Press).
- Davies, C. (gol.) (1980), *Rhagymadroddion a Chyflwyniadau Lladin 1551–1631* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Davies, C. G. (2000), *Adfeilion Babel: Agweddau ar Syniadaeth Ieithyddol y Ddeunawfed Ganrif* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Dumville, D. N., 'Textual history of the Welsh-Latin *Historia Brittonum*', traethawd PhD, Edinburgh University, Edinburgh, 1975.
- Edwards, C. (1675), *Hebraismorum Cambro-Britannicorum Specimen* (London: dim enw cyhoeddwr).
- Edwards, C. (1677), *Y Ffydd Ddi-ffuant. sef, Hanes Y Ffydd Gristianogol, A'i Rhinwedd. Y trydydd preintiad gyd ag angwanegiad* (Rhydychen: Henry Hall).
- Edwards, C. (1691), *An Afflicted Man's Testimony Concerning His Troubles* (London: dim enw cyhoeddwr).
- Evans, T. (1716), *Drych y Prif Oesoedd* (Yr Amwythig: John Rhydderch).
- Evans, T. (1740), *Drych y Prif Oesoedd* (Yr Amwythig: Thomas Durston).
- Gibbard, N. A. (1979), *Elusen i'r Enaid: Arweiniaid i Weithiau'r Piwritaniaid Cymreig, 1630–1689* (Pen-y-bont ar Ogwr: Llyfrgell Efengylaidd Cymru).
- Grosby, S. (2011), 'Hebraism: the third culture', yn Jacobs, J. (gol.), *Judaic Sources & Western Thought: Jerusalem's Enduring Presence* (Oxford: Oxford University Press), tt. 74–98.
- Grosby, S. (2021), *Hebraism in Religion, History, and Politics: The Third Culture* (Oxford: Oxford University Press).
- Guibbory, A. (2018), 'The Reformation of Hebrew Scripture: Chosen People, Chosen Nations, and Exceptionalism', *Reformation*, 23 (1), 100–19.
- Hughes, G. H. (gol.) (1951), *Rhagymadroddion 1547–1659* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- James, E. W. (2001), "'The New Birth of a People': Welsh Language and Identity and the Welsh Methodists, c. 1740–1820", yn Pope, Robert (gol.), *Religion and National Identity: Wales and Scotland c.1700–2000* (Cardiff: University of Wales Press), tt. 14–42.
- Jenkins, G. H. (1978), *Literature, Religion and Society in Wales* (Cardiff: University of Wales Press).

- Jenkins, G. H. (1980), *Thomas Jones yr Almanaciwr* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Jenkins, G. H. (1983), *Hanes Cymru yn y cyfnod modern cynnar 1530–1760* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Jenkins, G. H. (1997), ‘Adfywiad yr Iaith a’r Diwylliant Cymraeg 1660–1800’, yn Jenkins, G. H. (gol.), *Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb: Yr Iaith Gymraeg cyn y Chwyldro Diwydiannol* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 365–400.
- Jenkins, G. H., Suggett, R., a White, E. (1997), ‘Yr Iaith Gymraeg yn y Gymru Fodern Gynnar’, yn Jenkins, G. H. (gol.), *Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb: Yr Iaith Gymraeg cyn y Chwyldro Diwydiannol* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 45–119.
- Jones, R. Brinley (1970), *The Old British Tongue: The Vernacular in Wales 1540–1640* (Cardiff: Avalon Books).
- Jones, G. P. (1976), ‘Lle’r Gymraeg yng Ngweithiau Llenyddol 1660–1710’, yn Williams, J. E. Caerwyn (gol.), *Ysgrifau Beirniadol IX* (Dinbych: Gwasg Gee), tt. 163–90.
- Kidd, C. (1999), *British Identities before Nationalism: Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World 1600–1800* (Caergrawnt: Gwasg Prifysgol Caergrawnt).
- Morgan, D. D. (2008), ‘Continuity, Novelty and Evangelicalism in Wales, c. 1640–1850’, yn Haykin, M. A. G., a Stewart, K. J. (goln), *The Emergence of Evangelicalism: Exploring Historical Continuities* (Nottingham: Apollos), tt. 84–102.
- Morgan, D. D. (2018), *Theologia Cambrensis: Protestant Religion and Theology in Wales, Volume 1: From Reformation to Revival 1588–1760* (Cardiff: University of Wales Press).
- Morgan, D. Ll., ‘A Critical Study of the Works of Charles Edwards (1628–1691)’, traethawd PhD, Oxford, Oxford University, 1967.
- Morgan, D. Ll. (1969a), ‘Defnydd Charles Edwards o Ddelweddau yn Y Ffydd Ddi-ffuant’, yn Williams, J. E. Caerwyn (gol.), *Ysgrifau Beirniadol IV* (Dinbych: Gwasg Gee), tt. 47–74.
- Morgan, D. Ll. (1969b), ‘Ffynonellau Hanes Charles Edwards’, *Trafodion Cymdeithas Hanes Sir Ddinbych* 18, 83–103.
- Morgan, D. Ll. (1970a), ‘Charles Edwards’, yn Bowen, G. (gol.), *Y Traddodiad Rhyddiaith* (Llandysul: Gwasg Gomer), tt. 213–30.
- Morgan, D. Ll. (1970b), ‘Dau Amddiffyniad i’r Ffydd’, yn Williams, J. E. Caerwyn (gol.), *Ysgrifau Beirniadol V* (Dinbych: Gwasg Gee), tt. 99–111.
- Morgan, D. Ll. (1975–6), ‘Argraffiadau’r 18g a’r 19g o Y Ffydd Ddiffuant’, *Journal of the Welsh Bibliographical Society*, 11 (3–4), 193–200.
- Morgan, D. Ll. (1994), *Charles Edwards* (Aberystwyth: Gwasg Pantycelyn).
- Morgan, D. Ll. (1998), *Y Beibl a Llenyddiaeth Gymraeg* (Llandysul: Gwasg Gomer).
- Rees, E. (2001), *Libri Walliae: Catalog o Lyfrau Cymraeg a Llyfrau a Argraffwyd yng Nghymru 1546–1820* (Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru).
- Roberts, B. F. (gol.), (2005), *Breuddwyd Maxen Wledic* (Dublin: Dublin Institute for Advanced Celtic Studies).
- Smith, A. D. (2006), ‘Nation and covenant: the contribution of ancient Israel to modern nationalism: Elie Kedourie Memorial Lecture’, *Proceedings of the British Academy*, 151, 213–55.

- Smith, A. D. (2008), *The Cultural Foundations of Nations, Hierarchy, Covenant and Republic* (Oxford: Blackwell Publishing).
- Smith, A. D. (2009), *Ethno-symbolism and Nationalism: A cultural approach* (London and New York: Routledge).
- Stewart, I. (2019), 'The Mother Tongue: Historical Study of the Celts and their Language(s) in Eighteenth-Century Britain and Ireland', *Past and Present*, 243 (1), 71–107.
- Thomas, M. W. (1997), 'Seventeenth-Century Puritan Writers: Morgan Llwyd and Charles Edwards', yn Gruffydd, R. G. (gol.), *A guide to Welsh literature c.1530–1700* (Cardiff: University of Wales Press), tt. 190–209.
- White, E. M. (1997), 'Yr Eglwys Sefydledig, Anghydfurfiaeth a'r Iaith Gymraeg c.1660–1811', yn Jenkins, G. H. (gol.), *Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb: Yr Iaith Gymraeg cyn y Chwyldro Diwydiannol* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 233–86.
- White, E. M. (2012), 'From Ejectment to Toleration in Wales, 1662–89', yn Sell, A. P. F. (gol.), *The Great Ejectment of 1662: Its Antecedents, Aftermath and Ecumenical Significance* (Eugene, OR: Pickwick), tt. 125–80.
- White, E. M. (2018), 'Protestant Dissent in Wales', yn Thompson, A. C. (gol.), *Oxford History of Protestant Dissenting Traditions, Volume II: The Long Eighteenth Century c.1689–c.1828* (Oxford: Oxford University Press), tt. 160–82.
- Williams, G. (1967), *Welsh Reformation Essays* (Cardiff: University of Wales Press).
- Williams, G. J. (gol.) (1936), *Y Ffydd Ddi-ffuant* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).
- Williams, G. J. (1953), Charles Edwards [1628 – wedi 1691] (llenor), *Y Bywgraffiadur Cymreig*, <<https://bywgraffiadur.cymru/article/c-EDWA-CHA-1628>> [Cyrchwyd: 23 Hydref 2020].
- Woolf, D. (2000), *Reading History in Early Modern England* (Cambridge: Cambridge University Press).